

Tadeusz JĘDRYSIAK

Fundacja Oko-Lice Kultury, Zblewo

Izabela WYSZOWSKA

Akademia Wychowania Fizycznego
im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu

SACRUM, ROK KOŚCIELNY I OBRZĘDOWY W MUZEACH NA WOLNYM POWIETRZU

Wstęp

Pojęcie *sacrum* wywodzi się od łacińskiego słowa *sacer* i oznaczało wszystko, co było poświęcone bóstwu i dotyczyło jego kultu. Ponadto określało (pierwotnie) to, co „przez kontakt z bóstwem bądź innymi siłami nadprzyrodzonymi zostało uświęcone” (NOSSOL 1998). *Sacrum* to sfera świętości, wokół której koncentrują się praktyki religijne, ma zatem przede wszystkim wymiar niematerialny (duchowy), ale wyraża się w wytworach materialnych – realnie istniejących obiektach i miejscach kultu.

Muzea na wolnym powietrzu znane pod nazwą skansenów lub muzeów skansenowskich¹ to miejsca, których zadaniem jest ochrona zabytków kultury materialnej oraz promowanie wiedzy o nich. Muzeum nie jest przestrzenią *sacrum*, choć zachowuje charakter wyjątkowy jako miejsce (PAWLIK 2015, s. 142) W przestrzeni takiej prezentowane są obiekty sakralne, to znaczy związane z kultem. Niemniej, nie jest oczywiste, że przed-

¹ Stosuje się także określenia: „muzea budownictwa drewnianego/ludowego” lub „muzea (parki) etnograficzne” (OSIP-POKRYWKA 2012).

miot wyrwany z kontekstu religijnego zachowuje charakter sakralny. Zaliczenie go do *sacrum* zależy od wystawcy i odbiorcy, ich stosunku do przedmiotu, wcześniejszych doświadczeń i skojarzeń (PAWLIK 2015, s. 142). Obiektami o charakterze sakralnym (pełniącymi funkcje sakralne) w muzeach na wolnym powietrzu są zabytkowe kościoły, kapliczki, krzyże. Wokół takich obiektów odbywają się obrzędy religijne, którym towarzyszą dawne zwyczaje i tradycje.

W opracowaniu przedstawiono najważniejsze święta w kościelnym kalendarzu liturgicznym i roku obrzędowym celebrowane w muzeach na wolnym powietrzu (tab. 1). Jako efekt zastosowanej metody analizy literatury oraz obserwacji zaprezentowano przykłady obiektów sakralnych na terenie wybranych znaczących skansenów w Polsce.

Muzea na wolnym powietrzu miejscem ochrony zabytkowej architektury wiejskiej

Skanseny prezentują dawną kulturę ludową danego regionu, są placówkami, których zadaniem jest przybliżanie tradycji i życia codziennego w dawnych wiekach, pokazanie, odtwarzanie świata, który odchodzi w przeszłość. Można stwierdzić, że muzea na wolnym powietrzu stanowią podstawową formę ochrony zabytkowej zabudowy wsi (w tym drewnianej architektury sakralnej) i stanowią jej bogactwo. Bez ich działalności osiągnięcia w tym zakresie byłyby znikome (JĘDRYSIAK 2010).

Polskie muzea na wolnym powietrzu poświęcone są generalnie wiejskiej kulturze ludowej w całym jej zróżnicowaniu regionalnym, społecznym, historycznym. Do skansenów przenoszone są przede wszystkim przykłady budownictwa wiejskiego (PYTLIŃSKA-SPISS 1989, s. 202). Oprócz obiektów mieszkalnych i inwentarskich można w nich oglądać także urządzenia techniki ludowej, takie jak: wiatraki, młyny, olejarnie, tartaki, folusze, budowle użyteczności publicznej, między innymi szkoły wiejskie, remizy oraz obiekty sakralne, kościoły, cerkwie, kapliczki. Skanseny to najczęściej rekonstrukcje całych wsi oraz odtworzone z najdrobniejszymi detalami wnętrza chat i warsztatów z wyposażeniem w sprzęty, narzędzia, stroje ludowe i inne elementy folkloru. W obrazie polskiej wsi nie brakowało – zwłaszcza na pograniczach – elementów obcych etnicznie: ruskich, ukraińskich, białoruskich (PYTLIŃSKA-SPISS 1989, s. 202).

Tab. 1. Najważniejsze święta w katolickim roku kościelnym celebrowane w skansenach w Polsce

Termin celebrowania święta	Nazwa święta	Celebracja i znaczenie święta
[1]	[2]	[3]
1 stycznia	Nowy Rok	Obchody kolędnicze (z turoniem, kozą), jasełka, szopki, widowiska herodowe. Uważano, że przebieg 1 stycznia decyduje o przebiegu całego roku. Wierzono, że w Nowy Rok na stole powinien leżeć duży, nienapoczęty bochenek chleba, aby chleba i innego jadła nie brakowało przez cały rok.
6 stycznia	Święto Objawienia Pańskiego - Święto Trzech Króli	Święcenie kredy i mirry, obchody kolędnicze. Ważnym zabiegiem magicznym było okadzanie domu i obejścia wraz z żywym inwentarzem. Poświęcone kadzidło, złożone z owoców jadalnych i mirry, niekiedy święconych ziół, miało chronić przed nieszczęściem. Resztki kadzidła zawijano w białe płótno i przechowywano przez cały rok. Stosowano je do leczenia zwłaszcza bólu gardła.
19 stycznia (wg kalendarza juliańskiego)	Święto Jordanu - Objawienia Pańskiego (w tradycji prawosławnej)	Uroczyste procesje i święcenie wód.
2 lutego	Święto Ofiarowania Pańskiego - Matki Bożej Gromnicznej (ludowa nazwa)	Święcenie w kościele woskowych świec i niesienie ich zapalonych do domu. Dymem z gromnicy naznaczano znak krzyża na głównej belce pułapowej, co miało chronić dom od gromów, a domownikom wróżyło pomyślność. Świecę tę zapalano zawsze podczas burzy, aby zabezpieczyć zabudowania od piorunów, ale też zapalano ją w różnych ważnych dla domowników momentach życia. Gromnica zwykle wisiła nad łóżkiem pobożnego katolika przypominając o śmierci. Wierzono również, że Matka Boża Gromniczna i jej atrybut - świeca - chronią przed wilkami.
Święto ruchome (luty-marzec)	Środa Popielcowa	Pierwszy dzień Wielkiego Postu - w kościele posypywano głowy popiołem. W tym dniu w całej Polsce, zwłaszcza na wsiach i w małych miasteczkach, powszechna była zabawa zwana kłodą popielcową. Polegała ona na tym, że niezamężne panny i kawalerowie wyciągani byli z domów, przywiązani do kłody, którą musieli zaciągnąć do karczmy, a tam wykupywali się wódką.

[1]	[2]	[3]
Święto ruchome (marzec-kwiecień)	Wielki Tydzień - czas świąteczny wielkanocny	Ostatni tydzień Wielkiego Postu. Wszystkie kolejne dni tego tygodnia poprzedza zwyczajowo określenie „Wielki”. Wielki Tydzień charakteryzuje się bardzo bogatą liturgią, obfituje także w liczne tradycje ludowe, zwyczaje domowe i intensywne przygotowania świąteczne. W Wielkim Tygodniu odbywają się kościelne widowiska pasyjne.
	Niedziela Palmowa	Święcenie palm w kościele, ostatnia niedziela Wielkiego Postu. Palma taka miała cudowne właściwości – chroniła przed chorobami, nieszczęściami i zapewniała urodzaj w polu.
	Wielki Piątek	Odsłanianie grobów Chrystusa w kościołach, malowanie jaj.
	Wielka Sobota	Święcenie ognia i wody, cierni i pokarmów wielkanocnych.
	Wielka Niedziela	Uroczysta msza święta rezurekcyjna, śniadanie wielkanocne, dzielenie się jajkiem.
	Poniedziałek Wielkanocny	Święcenie pól, procesyjny objazd pól, śmigus-dyngus.
Cały maj, codziennie	Nabożeństwa majowe	Zbiorowe modlitwy ku czci Najświętszej Maryi Panny, bowiem w polskiej tradycji kościelnej maj jest miesiącem poświęconym Matce Bożej. Potocznie mówi się, że jest to miesiąc maryjny. Do połowy XVII w. majówki odprawiano głównie w klasztorach, z czasem zwyczaj ten przejęły kościoły parafialne, a następnie zaczęto śpiewać pieśni maryjne przez cały maj we wsiach pod krzyżami i figurami Matki Bożej
Święto ruchome (kwiecień-maj)	Święto Zesłania Ducha Świętego - Zielone Świątki (ludowa nazwa)	Zwyczaj dekorowania ścian, domów, płotów. W okresie Zielonych Świątek odbywało się w Polsce uroczyste obchodzenie pól. Brała udział cała wieś, która wraz z księdzem obchodziła w procesjonalnym orszaku granice wsi, ksiądz modlił się i kropił pola święconą wodą. Celem procesji było uproszenie Boga o dobre urodzaje.
Cały czerwiec, codziennie	Nabożeństwa czerwcowe	Zbiorowe modlitwy ku czci Serca Pana Jezusa . W niektórych okolicach odbywały się zbercówki – codzienne nabożeństwo odprawiane pod kapliczkami i krzyżami. W czasie nabożeństwa odmawiano litanie do Serca Pana Jezusa.
Święto ruchome (maj-czerwiec)	Boże Ciało	Uroczysta procesja z modlitwą przy czterech ołtarzach ustawionych i dekorowanych na zewnątrz kościołów. Prowadzi ją kapłan niosący konsekrowaną hostię w monstrancji – Boże Ciało. Przy każdym ołtarzu jest śpiewana bądź czytana Ewangelia i udziela się wier-nym błogosławieństwa Przenajświętszym Sakramentem. Ołtarze przybierano zielonymi drzewkami, najczęściej brzoškami, których gałazki po procesji odłamywały gospodynie i zanosiły do domów, by zatknąć je w strzechę, włożyć za obraz, w polu do zboża, lnu, ka-pusty. Miały chronić przed burzami, gradem, szkodnikami, a obejście przed pożarem.

[1]	[2]	[3]
23 czerwca	Wigilia św. Jana Chrzciciela – Noc Świętojańska, Sobótką (ludowa nazwa)	Początek lata. Święty Jan, udzielający w Jordanie chrztu z wody, oczyszcza, wg wierzeń ludowych wszystkie rzeki i jeziora, co wyraźnie akcentują przysłowia ludowe: „Już Jan ochrzcił wszystkie wody, umyć się dla ochłody” lub: „Na Świętego Jana woda ogrzana”. Od tego dnia tradycyjnie rozpoczynało się wodne kąpiele.
15 sierpnia	Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny – Matki Bożej Zielnej (ludowa nazwa)	Święto patronki ziół, kwiatów, owoców i zbóż, w kościołach święci się bukiety kwiatów i ziół. W domu bukiec przechowywano bardzo starannie, najczęściej za „świętym” obrazem. Wierząco powszechnie, że poświęcony w kościele bukiet nabiera niezwykłych właściwości – leczniczych i magicznych.
16 sierpnia	Święto św. Rocha	To patron pasterzy, który chroni od zarazy; modlitwy do niego chronią ludzi i zwierzęta w gospodarstwie. Odbywa się święcenie zwierząt. Dawniej w tym dniu składano kościolowi ofiary w naturze, przynosząc za ołtarz zboże, płótno, len oraz żywe kwiaty.
8 września	Narodzenie Najświętszej Maryi Panny – Matki Bożej Siewnej (ludowa nazwa)	Początek siania żyta (oziminy). Wierzono bowiem, że Matka Boska jest postrzegana jako patronka jesiennych siewów i dlatego nazywana jest Siewną. W tym dniu przynoszono do kościoła ziarno przeznaczone na jesienne zasiewy, a kapłan dokonywał ich poświęcenia. Dopiero wtedy można było przystąpić do jesiennego siewu.
Ciąż październik	Nabożeństwa różańcowe	Zbiorowe modlitwy poświęcone Maryi.
25 listopada	Św. Katarzyny z Aleksandrii – Katarzynki (ludowa nazwa)	W dniu jej poświęconym kończył się niegdyś czas wypasu, a rozpoczynało się strzyżenie owiec. To dzień, w którym odbywały się wróżby miłosne dla chłopców.
30 listopada	Św. Andrzeja Apostoła – Andrzejką	Dzień wróżb miłosnych dla dziewcząt.
4 grudnia	Św. Barbary	W polskiej tradycji św. Barbara jest patronką ogniska domowego i narzeczonych oraz młodych mężczyzn uciekających przed służbą wojskową.
6 grudnia	Św. Mikołaja	Św. Mikołaj w wierzeniach był cudotwórcą, patronem bydląt i innego żywego dobytku, dlatego w dniu tym chłopcy nie używali bydła do żadnych prac w obejściu. W wigilię św. Mikołaja poszczono prosząc o szczególnie wypas bydła na wiosnę. W cerkwiach i kościołach składano na ołtarzach tzw. wilki, tj. pasna lnu, konopi, drożdży, jaja, owoce, a nawet gęsi i barany.
24 grudnia	Wigilia Bożego Narodzenia	W dawnej Polsce Wigilia BN uważana była za dzień, który miał być odzwierciedleniem zdarzeń całego przyszedłego roku. Należało zatem przeżyć go w zgodzie, spokoju i okazywać sobie jak największą życzliwość. Przez cały ten dzień obowiązywał wszystkich ścisły post. Ubierano choinkę, przygotowywano postną wieczernę wigilijną, dzielono się opłatkiem, śpiewano kolędy i uczestniczono w nocnej mszy świętej – pastercie.

Źródło: oprac. własne na podstawie: B. OGRODOWSKA (1996, 2001), V. SCHAUBER, H.M. SCHINDLER (2000) oraz dostępnych stron internetowych.

Aktualnie w Polsce znajduje się ponad 150 muzeów z ekspozycją etnograficzną, w tym ponad 80 placówek typu skansenowskiego. W sumie gromadzą one ponad 600 tys. eksponatów. Największa liczba (15) muzeów skansenowskich znajduje się w województwie małopolskim, co ma niewątpliwie związek z dużą liczbą pozostałości budownictwa ludowego w karpackich wsiach, oraz w wielkopolskim (11 placówek) ze względu na duże rolnicze tradycje regionu (ZIÓŁKOWSKA-WEISS 2013, OSIP-POKRYWKA 2012).

Skanseny nie są martwymi, nudnymi muzeami, w których widzowie biernie oglądają ekspozycję. W wielu z nich tętni życie przez cały rok. Zwiedzający mogą nie tylko przyrzeć się, jak powstają dzieła sztuki ludowej, takie jak obrazy malowane na szkle, hafty i koronki, wspaniałe wyroby ceramiczne, kolorowe dzbanki i misy, rzeźbione w drewnie światełka, ale także wziąć udział w codziennych pracach, jakimi trudniono się dawniej. Motywem przewodnim wszystkich imprez plenerowych odbywających się w muzeach skansenowskich jest zaprezentowanie różnych aspektów kultury ludowej z uwzględnieniem przemian, jakie zachodziły w życiu wsi. Zdaniem A. STASIAKA (1998) skanseny są atrakcyjne turystycznie i z każdym rokiem będą wzbudzać coraz większe zainteresowanie zwiedzających. Wpływ na to będzie miał z jednej strony dynamiczny rozwój turystyki poznawczej, z drugiej – zanikanie przejawów oryginalnej kultury ludowej.

Najczęściej imprezy plenerowe w skansenach odnoszą się do zasobów materialnych oraz niematerialnych związanych z folklorem i kulturą ludową danego regionu. Tematyka festynów i imprez plenerowych nawiązuje do roku kościelnego (kalendarza liturgicznego) i świąt katolickich oraz prac polowych. Muzea na wolnym powietrzu są miejscami, które pozwalają zachować pamięć o korzeniach, tak ważnych w dobie globalizacji. Pomimo rosnącej laicyzacji społeczeństw europejskich, religia nadal pozostaje ważnym elementem doświadczenia ludzkiego, a intensyfikacja międzykulturowych spotkań bardziej niż kiedykolwiek nakłada na muzea obowiązek pośredniczenia w tych kontaktach.

Zdaniem M. WROŃSKIEJ-FRIEND (2015) prezentacja obrzędów religijnych i wierzeń w muzeach stawia wiele wyzwań przed pracownikami tych instytucji. Zadaniem muzeum na początku XXI wieku jest nie tylko przekaz wiedzy, ale także uczenie szacunku dla odmiennych tradycji oraz odnajdywanie wspólnego sensu w poznawaniu świata. Prezentacja różnorodnych tradycji religijnych i spojrzenie na świat oczami innych mogą w tym pomóc, pod warunkiem jednak, że jest to czynione z poszanowaniem cudzych przekonań.

Obrzędy religijne jako niematerialne dziedzictwo kulturowe w skansenach

Dziedzictwo kulturowe każdego narodu to nie tylko materialne świadectwa jego przeszłości, ale również dziedzictwo duchowe, niematerialne, które towarzyszy tożsamości narodu i pobudza do materialnego wyrażania. Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest wartością każdego narodu i zasługuje na ochronę (BERNAT 2013, s. 13).

Niematerialne dziedzictwo kulturowe (ang. *Intangible Cultural Heritage*) to przekazywane z pokolenia na pokolenie praktyki, wiedza, wyobrażenia, idee i wartości, umiejętności, tradycje, przekazy, ale też związane z nimi artefakty, przedmioty i miejsca. Tworzy ono grupową, narodową, etniczną bądź religijną tożsamość. Wzmacnia poczucie przynależności do grupy, społeczności czy wspólnoty. Kultura tradycyjna stanowi ważną część ogólnoswiatowego dziedzictwa niedającą się niczym zastąpić w kulturze narodowej. Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest jednocześnie tradycyjne, współczesne i żywe – reprezentuje nie tylko odziedziczone tradycje przeszłości, ale także współcześnie twórczo przekształcane praktyki, w których uczestniczymy jako przedstawiciele różnych grup społecznych i kulturowych (WYSZOWSKA, JĘDRYSIAK 2016).

Obrzędy, czyli tradycje (zachowania uroczyste, symboliczne, wyrażające się w określonych znakach, a więc w czynnościach, gestach, formułach i akcesoriach) towarzyszące różnym świętom i uroczystościom, są wyrazem światopoglądu i uznawania wartości, a także nieodłącznym elementem życia społecznego i komunikacji międzyludzkiej. Poznanie oraz kultywowanie zwyczajów i obrzędów ludowych stanowi podstawę utrzymania własnej tożsamości regionalnej oraz pozytywnie wpływa na budowanie więzi międzypokoleniowej. Są one źródłem radości, wzruszeń i niezwykłych przeżyć, a także świadectwem naszych postaw wobec przeszłości, które określają tożsamość społeczności (JĘDRYSIAK 2010).

Obrzędowość doroczna w Polsce jest silnie związana z rokiem kościelnym i świętami katolickimi. Rok kościelny – okres liturgiczny obchodzony w kościele – w życiu społeczności wiejskiej wyznaczał wchodzenie i wychodzenie z okresu świątecznego. Obrzędy związane były również ze świętami i kolejnymi etapami życia ludzkiego: od narodzin aż do śmierci, dla zapewnienia zdrowia oraz pomyślności w życiu człowieka i w jego gospodarstwie. Świąteczne obchody są świadectwem ciągłości tradycji, a więc tego, co pozwala zrozumieć swą tożsamość i daje poczucie dumy z przy-

należności rodzinnej, regionalnej i narodowej. W każdej wsi zwyczaje i obrzędy oraz towarzyszące im pieśni i przyśpiewki były nieco inne. Różnice, często niewielkie, były jednak ważnym elementem odrębności każdej społeczności lokalnej. Wspólne przeżywanie świątecznych obchodów daje odpoczynek, jest źródłem radości, zabawy, przerywnikiem w monotonnej codzienności, przypomina też o takich wartościach, jak: dom, rodzina, wspólny światopogląd i obyczaje.

W obrzędowości dorocznej często motywy religijne i ludowe przenikają się wzajemnie. Doroczne święta i ludowe tradycje obrzędowe stanowią zespół silnie ze sobą splecionych zwyczajów kultowych i magicznych, wierzeń, wróżb, folkloru słownego, muzycznego i tanecznego. Obrzędowość, podobnie jak cała kultura ludowa, odegrała szczególną rolę w przeszłości całej Polski, a cechą, którą wolno uznać za charakterystyczną, jest rozległe powiązanie prawie całego dorocznego świętowania ludu polskiego z liturgią i rytuałem Kościoła rzymskokatolickiego. Kalendarz obrzędowy jest niezwykle bogactwem treści, a występujące w nim święta katolickie są natomiast przejawem głębokiej pobożności ludowej.

Doroczna obrzędowość ukształtowała się w kontekście relacji człowieka z przyrodą i symbolizowała zgodność cyklu prac rolnych z cyklem zmienności poszczególnych faz wegetacji przyrody. Genezy obrzędowości należy szukać w bardzo odległych czasach. Przed przyjęciem chrześcijaństwa mieszkańcy dzisiejszych ziem polskich mieli własny kalendarz obrzędowy, obchodzono wtedy tak zwana Święta Godnie², Jare³ i Kupalne⁴. Ich ślady w postaci wielu praktyk i zwyczajów obrzędowych znalazły odbicie w późniejszej obrzędowości dorocznej. W okresie średniowiecza nastąpiło ukształtowanie polskiego kalendarza obrzędowego, postępowała chrystianizacja dotychczasowych obrzędów słowiańskich, zaczęto także wprowadzać nowe święta o charakterze kultowym i związane z nimi obrzędy liturgicz-

² Święta Godnie – to święta radości, pojednania z rodziną i z innymi ludźmi. W przeszłości Boże Narodzenie było nazywane w Polsce Godami, Godniami lub Godnymi Świętami – od starosłowiańskiego słowa *god*, czyli rok. Nazwa Godne Święta pochodzi od zaślubin (godów) starego i nowego roku oraz nocy i dnia, gdyż czas Bożego Narodzenia zbiegał się z zimowym przesileniem (OGRODOWSKA 1996).

³ Święta Jare – w kulturze słowiańskiej kilkudniowy cykl obrzędowy związany z zakończeniem zimy i powitaniem wiosny. Początek wiosny był ważnym świętem w większości kultur i cywilizacji naturalnych – pierwotnych, żyjących w bliskich związkach z przyrodą.

⁴ Święto Kupalne (Noc Kupały) – słowiańskie, pogańskie święto związane z letnim przesileniem Słońca, obchodzone w najkrótszą noc w roku, czyli zwykle z 21 na 22 czerwca. To święto ognia, wody, słońca i księżyca, urodzaju, płodności, radości i miłości, powszechnie obchodzone na obszarach zamieszkiwanych przez ludy słowiańskie.

ne. Formy celebrowania nowych świąt zawierały wiele lokalnych obrzędów o charakterze magicznym (wróżby) i ludycznym (zabawy). W dobie kontr-reformacji miało miejsce dalsze rozwinięcie obrzędowości liturgicznej oraz znaczenia świąt w życiu prywatnym i publicznym ówczesnego społeczeństwa polskiego. Od XIX wieku obserwowano się zjawisko laicyzacji świąt religijnych. Generalnie najbogatsze tradycje związane były zwłaszcza (ale nie tylko) z obchodami Świąt Bożego Narodzenia (oktawa od Wigilii do Święta Trzech Króli) oraz Świąt Wielkanocnych z poprzedzającym je Wielkim Postem. Szczególnie w tych dwóch wymienionych świątach obserwuje się przeplatanie tradycji chrześcijańskiej z elementami obrzędowości przedchrześcijańskiej (PEŁKA 1980).

Wydarzenia i obrzędy organizowane w obiektach kultu religijnego w skansenach

Muzea na wolnym powietrzu prezentują niezwykle bogactwo i autentyzm dziedzictwa kulturowego, pełniąc funkcje rekreacyjne, naukowe, edukacyjne i kulturalne. Cieszą się one dużym uznaniem i popularnością wśród zwiedzających. Skanseny to nie tylko obiekty architektury wiejskiej, stałe ekspozycje, ale również możliwość łatwego urządzania na ich terenie imprez plenerowych, między innymi nawiązujących do kalendarza obrzędowego dorocznych świąt, czyli Bożego Narodzenia, Wielkanocy, Zielonych Świątek, Bożego Ciała, odpustów parafialnych i ludowych tradycji obrzędowych. Prawie w większości polskich muzeów na wolnym powietrzu organizowane są imprezy plenerowe związane ze Świątami Wielkanocnymi. Tradycje i zwyczaje im towarzyszące wyróżniają się wyjątkową oprawą o bogatej historii. Mimo że część tradycyjnych elementów uległa zapomnieniu, to jednak te, które przetrwały przedstawiają się nader interesująco. Obecnie już tylko w skansenach można być blisko staropolskiej tradycji wielkanocnej i zobaczyć chociażby prawdziwe palmy z bibułowymi kwiatami, wierzbowymi gałązkami, trzcina i borówką. Można również dowiedzieć się, w jaki sposób przygotowywano się do najważniejszego w tradycji katolickiej święta i jak je obchodzono przed ponad stu laty. Tradycją w polskich skansenach stały się obchody Niedzieli Palmowej, podczas których wierni gromadzą się na uroczystej mszy świętej w drewnianych kościółkach na terenie placówek.

Sądecki Park Etnograficzny w Nowym Sączu

Jest największym muzeum na wolnym powietrzu w województwie małopolskim, którego obszar wynosi 20 ha. Na terenie skansenu znajdują się trzy świątynie, które świadczą o różnorodności religijnej Sądeckczyzny. Zostały one zbudowane w XVIII wieku i stanowią piękne przykłady drewnianego budownictwa sakralnego. Wszystkie trzy świątynie zostały uroczyscie rekonsekrowane i przywrócone do kultu, okazjonalnie odbywają się w nich nabożeństwa. Są to: kościół rzymskokatolicki pw. Świętych Piotra i Pawła z Łosiny Dolnej, cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra z Czarnego – typowa drewniana świątynia zachodniołemkowska, otoczona drewnianym ogrodzeniem z bramą w formie kapliczki. Obok znajduje się plebania greckokatolicka, przeniesiona ze Szlachtowej, oraz zbór ewangelicki ze Stadel, zbudowany w konstrukcji zrębowej, o ścianach szalowanych.

Co roku odbywa się odpust w niedzielę po dniu, w którym przypada uroczystość Świętych Piotra i Pawła – patronów kościoła, połączony z zabawą i kiermaszem. W Niedzielę Palmową celebrowa się uroczystą mszę świętą z procesją z figurą Jezusa Chrystusa na osiołku. Po nabożeństwie konkurs na najpiękniejszą palmę wielkanocną. Co roku odbywa się tutaj także wigilijna Pasterka w kościele.

Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu

Na powierzchni 32 ha zgromadzono 60 dawnych obiektów wiejskich. Sielankowy klimat tworzą przydomowe ogródki z kwitnącymi latem malwami, zagroda z domowymi zwierzętami, przydrożne figury, kapliczki i ule. Na zespół sakralny składają się: kościół pw. św. Doroty i św. Jana Ewangelisty z Wolanowa z 1749 roku oraz dzwonnica z Wielgiego z 1896 roku. Kościół zbudowany z bali modrzewiowych jest jednym z nielicznych starych drewnianych kościołów zachowanych na Mazowszu. Zimą w skansenie uwagę zwiedzających przykuwają bożonarodzeniowe ekspozycje w starych chałupach i zagrodach, przedstawiające poszczególne etapy świętowania podczas tak zwanej dwunastnicy, czyli okresu od Wigilii do Trzech Króli.

Corocznie 2 lutego, w Święto Matki Bożej Gromnicznej, w drewnianym kościele z XVIII wieku biskup radomski odprawia uroczystą mszę świętą, po czym wierni przechodzą z gromnicami do jednej z chałup. Następnie prezentowane są tradycyjne zwyczaje ludowe związane z tym świętem.

Każdego roku w skansenie celebrowana jest także uroczysta msza święta w Niedzielę Palmową. Po nabożeństwie procesja przechodzi na muzealne pola uprawne, gdzie osadzone są w ziemi duże, kilkumetrowe poświęcone palmy, zgodnie z ludową tradycją mające chronić zasiewy i zapewnić urodzajne plony (<http://poznajpolske.onet.pl>).

Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie

Jedna z największych tego typu placówek w Polsce, obejmująca obszar 27 ha (nadal w budowie). Jej głównym zadaniem jest udostępnianie i ochrona dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Jednym z ciekawszych obiektów sakralnych muzeum jest kościół drewniany pw. Wniebowzięcia NMP z XVIII wieku; w 1981 roku został przeniesiony z Matczyna koło Bełżec. W 2002 roku dokonano jego ponownej konsekracji. Obok świątyni znajduje się budynek plebani z Żeszczynki i drewniana XVIII-wieczna dzwonnica konstrukcji słupowej. Wokół kościoła w ciągu roku odbywają się liczne imprezy związane z okresem liturgicznym, między innymi: w Niedzielę Palmową – msza święta i poświęcenie palm w kościele; 15 sierpnia – uroczysta msza święta z procesją związaną z odpustem na dzień Matki Bożej Zielnej, w najbliższym otoczeniu kościoła wystawiane są kramy odpustowe, których układ opracowano na podstawie historycznego przebiegu odpustów we wsiach i miasteczkach II Rzeczypospolitej; 8 września ma miejsce obrzęd religijny z procesją przechodzącą wzdłuż granic pól, poświęceniem zasiewów i nasadzeń oraz modlitwą w intencji dobrych zbiorów.

Ciekawym zabytkiem w skansenie jest też grekokatolicki zespół sakralny z drewnianą cerkwią pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny pochodzącą ze wsi Tarnoszyna. Wybudowana w 1789 roku, a nabyta przez parafię grekokatolicką w Lublinie w 1994 roku. Po odrestaurowaniu w 1997 roku świątynia stała się własnością skansenu.

Muzeum Budownictwa Ludowego – Park Etnograficzny w Olsztynku

Założone na początku XX wieku w Królewcu Muzeum Budownictwa Ludowego w latach 1938–1942 przeniesione zostało do Olsztynka. Należy do najstarszych w Polsce. Obszar muzeum to 96 ha, z polami, łąkami, małymi jeziorami, niewielkim zagajnikiem. Do najcenniejszych obiektów należy

kopia drewnianego kościółka ewangelickiego z Rychnowa, odtworzona na terenie muzeum w najdrobniejszych szczegółach – także z cennymi polichromiami we wnętrzu. Kościół został zbudowany w latach 1712–1714 w Rychnowie w powiecie ostródzkim na Mazurach przez miejscowego cieślę. Jest obiektem salowym, zbudowanym z belek sosnowych, łączonych na rybi ogon na planie nieregularnego ośmioboku. Na terenie skansenu jest bardzo ciekawy krzyż przydrożny z narzędziami Męki Pańskiej (*arma Christi*). W centralnej części muzealnej wsi, w pobliżu kościoła, znajduje się plebania ewangelicka, która stanowi uzupełnienie zespołu budynków sakralnych skansenu.

W nawiązaniu do kalendarza liturgicznego placówka organizuje co roku Regionalne Święto Ziół, wydarzenie mające na celu promocję uprawy ziół jako atrakcyjnego produktu naturalnego (fot. 1). Organizowane 15 sierpnia w święto Matki Bożej Zielnej z inaugurującą je uroczystą mszą świętą, podczas której święcone są własnoręcznie wykonane przez wiernych wianki.

**REGIONALNE
ŚWIĘTO ZIOŁ
W SKANSENIE W OLSZTYNKU**
15 SIERPNIA 2012 godz. 10.00 - 17.00

Program:

- 11.30 – uroczyste otwarcie imprezy
- 12.30 – msza święta – święcenie wianków w kościółku z Rychnowa
- 14.00 – otwarcie stołów z Bramki
- 15.00 – uruchomienie wiatraka z Wodzian

> Kiermasz produktów członków sieci Dziedzictwo Kulinarne Warmia Mazury Powiśle
> Produkty zielarskie – kiermasz połączony z degustacją herbat
> Wykonywanie wianków do święcenia – przed kościołem
> Pokazy i warsztaty rękodzieła związane z tematyką zielarską
> Prezentacja multimedialna „Zioła użytkowe”

> Występy:

- ANIA BRODA z zespołem
- zespół SHANNON
- program piosenek folkowych pt. „Czerwone korale” – MDK w Olsztynku
- bajkowe spotkanie z ziołami
- widowisko pt. „Zioła w obrzędach ludowych – Noc Kupały”

> Konkurs rodzinny – „Czy znasz zioła”

Organizatorzy:

- Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego
- Muzeum Wiedzy i Ludności
- Park Etnograficzny w Olsztynku
- Miejski Dom Kultury w Olsztynku
- Lokalna Grupa Działania
- Stowarzyszenie „Polska Warmia”

Szczegóły na:
– www.olsztynok.pl
– www.muzeumolsztynok.pl
– www.problemyregionalne.warmia.mazury.pl

Patronat medialny:

- TVP Olsztyn
- telewizjaolsztyn
- Gazeta GROLSKA
- OLSZTYŃSKA
- Olsztyniak
- Kultura Ludowa

Fot. 1. Program regionalnego Święta Ziół w skansenie w Olsztynku z 2012 r.
Źródło: muzeumolsztynok.com.pl

Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygielzowie

Park położony jest u stóp wzgórza Lipowiec, na którym zachowały się ruiny zamku o tej samej nazwie. Zespół sakralny w Parku składa się z pochodzącego z 1623 roku drewnianego kościoła z Ryczowa oraz dzwonnicy z Nowej Góry z 1778 roku. W zabytkowym kościele od 1991 roku odbywają się koncerty Festiwalu Muzyki Kameralnej i Organowej. Rozpoczynają się w połowie sierpnia, a kończą w trzecią niedzielę września. Uroczysty finał połączony jest z odpustem na Podwyższenie Krzyża Świętego. Głównym wydarzeniem w tym dniu jest uroczysta msza święta w kościele. Przez cały rok odprawiane są tu nabożeństwa, śluby, a w Wielką Sobotę święcenie pokarmów.

Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu

Muzeum odtwarza konkretny typ zabudowy – wieś rządową i jest jedną z najpiękniejszych placówek w kraju o charakterze skansenowskim. Położone w niezwykle malowniczej okolicy, w bezpośrednim sąsiedztwie skarpy doliny rzeki Skrwy, na pięknie zalesionym terenie o powierzchni 54 ha.

Fot. 2. Sierpc – Muzeum Wsi Mazowieckiej – drewniany kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego z Drążdżewa wraz z dzwonnica

Źródło: Tadeusz Jędrzyak

W skansenie można zwiedzić ponad 80 obiektów małej i dużej architektury z przełomu wieków XIX i XX. W 2007 roku przeniesiono drewniany kościół z niewielkiej miejscowości Drążdżewo leżącej na skraju Puszczy Zielonej (fot. 2). Świątynię wzniesiono z drewna sosnowego i wybudowano najprawdopodobniej około 1744 roku. Początkowo służyła jako kaplica myśliwska; tutaj modlono się przed rozpoczęciem polowania, później stał się kościołem parafialnym pw. Najświętszego Serca Jezusowego. Poświęcony w 2008 roku stanowi jedną z atrakcji turystycznych skansenu. Odbývają się w nim uroczystości związane z kościelnym rokiem obrzędowym.

Muzeum Budownictwa Ludowego (skansen) w Sanoku

Jest największym i najpiękniejszym muzeum na wolnym powietrzu w Polsce. Malowniczo położony na obszarze 38 ha, na prawym brzegu Sanu u podnóży gór. W sektorach odpowiadających przedwojennym grupom etnograficznym (Bojków, Łemków, Dolinian, Pogórze) i ich fizjograficznemu rozmieszczeniu w terenie, obok budynków mieszkalnych, mieszkalno-gospodarczych i gospodarczych, znalazły tutaj swoje miejsce również obiekty sakralne: drewniany kościół rzymskokatolicki pw. św. Mikołaja Biskupa z Bączala Dolnego k. Jasła z 1667 roku; dwie drewniane cerkwie bojkowskie: pw. św. Onufrego Pustelnika z 1750 roku z Rosolina oraz Narodzenia NMP z Grąziowej z 1731 roku; okazała drewniana cerkiew łemkowska pw. Narodzenia Bogurodzicy z 1801 roku z miejscowości Ropki koło Gorlic oraz kilka malowniczych kapliczek.

Wizyta w uratowanych cerkwiach jest okazją do podziwiania majestatycznych ikonostasów, bogato zdobionych carskich wrót czy malowideł ściennych wykonanych przez lokalnych twórców – dzieł rzadko spotykanych już w oryginalnej formie. Również z zewnątrz cerkwie te prezentują się niezwykle interesująco, z kilkupiętrowymi dachami i charakterystycznymi zwieńczeniami wieżyczek. Dziś takie konstrukcje zachowały się głównie w lokalnych kościołach, które często są przerobionymi cerkwiemi. Na terenie skansenu urządzono także stałą ekspozycję malarstwa ikonowego (ikona karpacka), na której zaprezentowano przeszło 220 ikon (od XV do XX w.). Wystawa ukazuje rozwój tego rodzaju malarstwa w strefie polskich Karpat. W skansenie przeprowadzane są lekcje muzealne tematyką dostosowane do świąt wypadających w ciągu roku kalendarzowego oraz dotyczące dawnych prac codziennych mieszkańców wsi.

Kaszubski Park Etnograficzny im. Teodory i Izydora Gulgowskich we Wdzydzach Kiszewskich

Warto podkreślić, że jest to pierwsze na ziemiach polskich muzeum na wolnym powietrzu, założone w 1906 roku. Zajmuje obszar 22 ha we wsi Wdzydze Kiszewskie nad jeziorem Gołuń. Najstarszym i najcenniejszym obiektem skansenu jest drewniany kościół ze Swornegaci pw. św. Barbary, wybudowany około 1700 roku. Etnografowie i historycy architektury twierdzą, że to absolutny unikat. Dzisiaj kościół św. Barbary jest nie tylko cennym zabytkiem sakralnej architektury kaszubskiej, ale także czynną świątynią katolicką, w której co tydzień odbywają się nabożeństwa. Drugim kościołem jest niegdyś ewangelicka świątynia z Bożegopola Wielkiego. Urządzono w nim muzeum przydrożnych drewnianych krzyży kaszubskich.

Placówka bardzo często organizuje duże imprezy z okazji tradycyjnych świąt: Wielki Tydzień (uroczyste msze święte w kościele, święcenie palm i wielkanocnych jaj), Dzień Świętego Jana (obrzędy nawiązujące do tradycyjnych obchodów świętojańskich), 3 lipca – rocznica poświęcenia kościoła św. Barbary (uroczysta msza święta, kiermasz sztuki sakralnej i odpustowej), 15 sierpnia – Matki Boskiej Zielnej – uroczysta msza święta, święcenie bukietów ziół, zbóż, kwiatów i warzyw), 4 grudnia – odpust św. Barbary związany z obchodami ku czci patronki kościoła; listopad/grudzień – wspólne kolędowanie po Muzeum, warsztaty tematyczne: „Boże Narodzenie na Kaszubach”.

Fot. 3 i 4. Kaszubski Park Etnograficzny – Wdzydze Kiszewskie
– kościół pw. św. Barbary i jego wnętrze.

Źródło: Lech J. Zdrojewski

Fot. 5 i 6. Kaszubski Park Etnograficzny – Wdzydze Kiszewskie – msza święta w kościele pw. św. Barbary i uroczystości w skansenie z okazji Zielonych Świąt

Źródło: Lech J. Zdrojewski

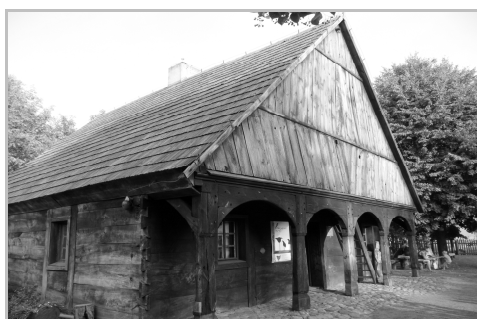
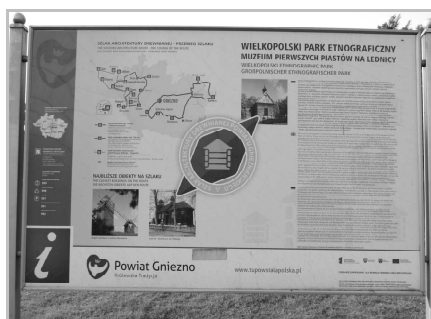
Fot. 7 i 8. Kaszubski Park Etnograficzny – Wdzydze Kiszewskie – choinka w zabytkowej izbie i stół wielkanocny

Źródło: Lech J. Zdrojewski

Wielkopolski Park Etnograficzny w Dziekanowicach

W 1974 roku podjęto decyzję o powstaniu Wielkopolskiego Parku Etnograficznego we wsi Dziekanowice. Na teren Parku przeniesiono 26 obiektów w okresie około ośmiu lat. Placówkę udostępniono do zwiedzania w roku 1982 roku. Park ten zajmuje obszar 21 ha, na którym w malowniczej scenerii można zobaczyć około 70 obiektów wielkopolskiego budownictwa wiejskiego. Wśród nich przykłady chałup z zagrodami obejmującymi budynki inwentarskie i stodoły; sprowadzono tu karczmę, kuźnię, młyn wodny, wiatraki oraz górujący nad nimi kościół. Nieopodal zabudowań chłopskich usytuowano otoczony parkiem dwór szlachecki z folwarkiem służący administracji Parku, ale udostępniony zwiedzającym. Większość obiektów skansenu przeniesiona została z okolic Kalisza, Krotoszyna, Leszna, Gniez-

na, Poznania, Nowego Tomyśla. Najstarszym obiektem skansenu jest chałupa ze Zdroju datowana na 1602 rok. Przeważa zabudowa z XIX wieku, dająca obraz wsi wielkopolskiej tamtego stulecia. Wnętrza bogato wyposażone w sprzęt, co pozwala wyobrazić sobie funkcjonowanie dawnych mieszkańców. W skansenie znajduje się też przykład domostwa z Nowego Tomyśla dawnych osadników olęderskich. Wyróżniają go zielono-niebieskie okiennice oraz wysokie poddasze i skromny wystrój wnętrza, zgodnie z tradycją protestancką. Szczególnie interesującym i istotnym obiektem muzeum jest kościół Świętych Anny i Wawrzyńca ze wsi Wartkowice koło Uniejowa z 1719 roku. Parafia przekazała go z niemal pełnym oryginalnym wyposażeniem. W świątyni odbywają się msze święte w lipcowe i sierpniowe niedziele.

Fot. 9–12. Wielkopolski Park Etnograficzny – Dziekanowice
Źródło: Izabela Wyszowska

Wśród imprez plenerowych organizowanych cyklicznie w Wielkopolskim Parku Etnograficznym wyróżniają się: 21 marca – Topienie Marzanny; 1–3 maja – Majówka nad Lednicą (prezentacja dawnych technik i wyrobów

rzemieślniczych); 1 czerwca – Dzień Dziecka w skansenie (prezentacja dawnych zabaw i zabawek dziecięcych); pierwsza niedziela lipca – „Żywy skansen” (ekspozycja tradycyjnego rzemiosła oraz dawnych prac domowych i gospodarskich); sezon kończy w drugą niedzielę września „Pożegnanie lata w skansenie” (z prezentacją dawnych prac gospodarczych, rzemieślniczych i rękodzielniczych związanych z porą jesienną i przygotowaniem do zimy).

Uroczystości religijne: Boże Ciało (ostatni ołtarz procesji znajduje się na terenie skansenu); 15 sierpnia – w święto matki Boskiej Zielnej impreza pod nazwą Ogrody Matki Boskiej, połączona z tradycyjnym święceniem ziół i płodów rolnych (OSIP-POKRYWKA 2012).

Zakończenie

Muzea, które chronią *sacrum* w postaci obiektów związanych z kultem religijnym oraz podtrzymują pamięć i pielęgnują relikty dawnej obrzędowości ludowej odgrywają niezwykle istotną rolę w zachowaniu dziedzictwa kulturowego, które pozostawiło wspaniałe dzieła sztuki w powiązaniu z wierzeniami i religią (PAWLIK 2015). Wśród współczesnych odbiorców bardzo ważne jest przeżywanie doświadczenia *sacrum* w kontekście tradycji. Świadczą o tym tłumy uczestników imprez plenerowych zarówno tych o charakterze religijnym, jak i świeckim. Podkreślanie i eksponowanie specyfiki i odmienności regionalnej w poszczególnych muzeach na wolnym powietrzu w Polsce jest szczególnie istotne w czasach postępującej globalizacji, aby przekazać kolejnym pokoleniom dziedzictwo polskiej wsi z całym jego bogactwem obrzędowym.

BIBLIOGRAFIA

- BERNAT S., 2013, *Dźwięk a sacrum w krajobrazie*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, 21, s. 11–22.
- JĘDRYŚIAK T., 2010, *Wiejska turystyka kulturowa*, PWE, Warszawa.
- NOSSOL A., 1998, *Teologiczny wymiar sacrum i profanum*, [w:] *Człowiek – dzieło – sacrum*, S. Gajda, H.J. Sobeczko (red.), Wyd. Uniwersytet Opolski, Opole s. 14–15.
- OGRODOWSKA B., 1996, *Święta polskie – tradycja i obyczaje*, Wyd. Alfa, Warszawa.
- OGRODOWSKA B., 2001, *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce. Mały słownik*, Wyd. Księży Werbiśtów Verbinum, Warszawa.
- OSIP-POKRYWKA M.M., 2012, *Skanseny. Przewodnik turystyczny*, Wyd. RM, Warszawa.

- PAWLIK J.J., 2015, *Sacrum w muzeach?*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, 2, s. 141–144.
- PEŁKA L.J., 1980, *Polski rok obrzędowy, tradycje i współczesność*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.
- PYTLIŃSKA-SPISS A., 1989, *Muzea na wolnym powietrzu w Polsce*, „Etnografia Polska”, XXXIII, 2, s. 195–220.
- SCHAUBER V., SCHINDLER H.M., 2000, *Święci na każdy dzień. Patroni naszych imion*, Grupa Wydawnicza Bertelsmann, Warszawa.
- STASIAK A., 1998, *Funkcja turystyczna polskich skansenów*, [w:] *Wieś współczesna kontynuacja i zmiany*, „Łódzkie Studia Etnograficzne”, XXXVII, s. 67–82.
- WROŃSKA-FRIEND M., 2015, *Przedmiot szczególnej troski: obiekty sacrum w muzeum*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, 2, s. 55–78.
- WYSZOWSKA I., JĘDRYŚIAK T., 2016, *Znaczenie niematerialnego dziedzictwa kulturowego dla turystyki. Polskie propozycje wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa Niematerialnego UNESCO*, (maszynopis).
- ZIÓŁKOWSKA-WEISS K., 2013, *Wiejska turystyka kulturowa na przykładzie Nadwiślańskiego Parku Etnograficznego w Wygietzowie*, [w:] *Współczesne uwarunkowania i problemy rozwoju turystyki*, R. Pawlusiński (red.), Wyd. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Kraków, s. 393–401.
- <http://poznajpolske.onet.pl/mazowieckie/skansen-w-radomiu-muzeum-wsi-radomskiej-ma-60-obiektow-i-pielegniuje-dawnetradycje/5rbmh>.
- www.muzeumolsztynek.com.pl.

